

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLARDA O'QUVCHILARNING TA'LIM MUHITIGA MOSLASHUV JARAYONIDA GENDER TENGLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

G'ulomov Nozimjon Kozimjon o'g'li – doktorant

gulomovnozimo1@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В ПРОЦЕССЕ АДАПТАЦИИ УЧАЩИХСЯ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ШКОЛАХ

Гуломов Нозимжон Козимжонович – докторант

Андижанский государственный педагогический институт

FACTORS IN DEVELOPING A CULTURE OF GENDER EQUALITY IN THE PROCESS OF STUDENTS' ADAPTATION TO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN SPECIALIZED SCHOOLS

Gulomov Nozimjon Kozimjonovich – doctoral student

Andijan State Pedagogical Institute

Tayanch so'zlar: ixtisoslashtirilgan maktab, moslashuv, gender tenglik, ta'lim muhiti, stereotiplar, ijtimoiy-psixologik omillar, o'quvchi, trening.

Rezyume. Ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchilarning ta'lim muhitiga ijtimoiy-psixologik moslashuvi jarayonida gender tenglik madaniyatini shakllantirishning ahamiyati tahlil qilingan. Ta'lim muassasasida mavjud bo'lgan gender stereotiplari o'quvchilarning moslashuv darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy-amaliy asosda yoritilgan. Maktab muhitining genderga nisbatan neytralligi, o'qituvchi va ota-onalarning qarashlari, shuningdek trening va tashabbuslarning roli tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan. Xorijiy va mahalliy tajribalar tahlili orqali ta'lim muhitida tenglikni qaror toptirishga doir aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola genderga oid stereotiplardan holi, adolatli va psixologik jihatdan sog'lom muhit shakllantirish zaruriyatini asoslaydi.

Ключевые слова: специализированная школа, адаптация, гендерное равенство, образовательная среда, стереотипы, социально-психологические факторы, учащийся, тренинг.

Резюме. Проанализирована значимость формирования культуры гендерного равенства в процессе социально-психологической адаптации учащихся к образовательной среде специализированных школ. На научно-практической основе раскрыто, как существующие в образовательном учреждении гендерные стереотипы влияют на уровень адаптации учащихся. В качестве объекта исследования рассмотрены гендерная нейтральность школьной среды, взгляды учителей и родителей, а также роль тренингов и инициатив. На основе анализа зарубежного и отечественного опыта разработаны конкретные рекомендации по утверждению равенства в образовательной среде. В статье обосновывается необходимость формирования справедливой и психологически здоровой среды, свободной от гендерных стереотипов.

Key words: specialized school, adaptation, gender equality, educational environment, stereotypes, socio-psychological factors, student, training.

Summary. This article analyzes the importance of fostering a culture of gender equality in the process of students' socio-psychological adaptation to the educational environment of specialized schools. It provides a scientific and practical account of how gender stereotypes present in educational institutions affect students' level of adaptation. The study examines the gender neutrality of the school environment, the views of teachers and parents, as well as the role of trainings and initiatives as research objects. Based on an analysis of international and local experiences, specific recommendations are developed to promote equality in the educational environment. The article substantiates the need to create a fair and psychologically healthy environment free from gender stereotypes.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning ijtimoiy-psixologik moslashuvi muhim pedagogik va psixologik muammo sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchilarning ta'lim muhitiga moslashuvi masalasi yanada teran yondashuvni talab qiladi. Bu turdagi muassasalarda ta'lim mazmunining murakkabligi, yuqori talablar, tanlab olingan o'quvchilar jamoasi, raqobat muhitining kuchliligi moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. O'quvchi yangi muhitga, yangi o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan aloqalarga ruhiy va ijtimoiy jihatdan ko'nikishi zarur bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bu jarayonni yengillashtirish va sog'lomlashtirish uchun ijtimoiy madaniy yondashuvlar, xususan, gender tenglik madaniyatini shakllantirish dolzarb masalalardan biri sifatida ko'riladi.

Asosiy qism. Ijtimoiy-psixologik moslashuv tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u bolaning maktabdagi o'rnini topishi, o'zini anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy rollarga moslashish, muloqotga kirishish, o'quv faoliyatiga ijobiy munosabat bildirish kabilarni o'z ichiga oladi. V.M.Sokolov bu jarayonni "shaxsning tashqi ijtimoiy sharoitlarga ongli tarzda psixik moslashuvi" sifatida izohlaydi [1]. Shu bilan birga, bolalarning moslashuviga ta'sir qiluvchi omillar qatorida jinsga oid ijtimoiy stereotiplar, genderga asoslangan kutilmalar, teng imkoniyatlar mavjud yoki mavjud emasligi muhim o'rin tutadi.

Gender tenglik madaniyati – bu faqat ayol va erkaklar o'rtasida teng huquq ta'minlanishi emas, balki insonlarni jinsiga qarab baholamaslik, ularning shaxsiy fazilatlarini va

imkoniyatlariga qarab yondashishni o'z ichiga olgan madaniy ijtimoiy qadriyatdir. UNESCO (2020) ta'kidlaganidek, gender tenglikni ilgari suruvchi ta'lim muassasalari o'quvchilarning o'zini qadrlash, ishtirokchilik, moslashuvchanlik va psixologik salomatligini oshirishda muhim rol o'ynaydi [2]. Agar maktab muhiti gender tenglikka asoslangan bo'lsa, u holda bolalar o'z fikrini erkin bildiradi, o'z shaxsiy xususiyatlarini to'liq namoyon eta oladi, stereotiplardan holi ijtimoiy muhitda ulg'ayadi.

Bugungi kundagi ixtisoslashtirilgan maktablarda kuzatilayotgan ba'zi muammolar shuni ko'rsatadiki, hali-hanuzgacha qiz bolalar faolligi cheklangan, o'g'il bolalar esa ijtimoiy-emosional ifodalarini yashirishga majbur bo'layotgan holatlar uchramoqda. Bu esa o'z-o'zini anglash, jamoadagi o'rni va shaxsiy psixologik salomatlikka salbiy ta'sir etadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim oluvchilarning teng huquqliligi ta'minlangan bo'lsa-da [3], amaliyotda bu boradagi yondashuvlar tizimli tarzda joriy etilishi zarur. Shu boisdan ham, ta'lim muhitiga moslashuv jarayonida gender tenglik madaniyatini rivojlantirishni o'rganish – ijtimoiy adolat, psixologik salomatlik va har tomonlama barqaror rivojlanishni ta'minlovchi vosita sifatida qaralmoqda. Shaxsiy kuzatishimga ko'ra, o'quvchilar bilan olib borilgan suhbatlar va amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, genderni asoslangan stereotiplarning kamayishi bilan bolalarning ijtimoiy faolligi va o'z fikrini erkin ifoda etish holatlari ko'paygan. Bu esa yana bir bor tasdiqlaydiki, ijtimoiy-psixologik moslashuvni kuchaytirish yo'lida gender tenglik madaniyatini shakllantirish strategik ahamiyatga ega.

Ijtimoiy-psixologik moslashuv tushunchasining nazariy asoslari shundaki. Shaxsning yangi muhitga moslashuvi – bu psixologik va ijtimoiy jihatdan murakkab jarayon bo'lib, o'quvchilarning ta'lim muhitida o'zini erkin, xavfsiz, faol his qilishi uchun asos yaratadi. Ixtisoslashtirilgan maktablar esa o'zining yuqori talablari, akademik yuklamlarining murakkabligi va qat'iy ichki tartiblari bilan o'quvchilardan nafaqat bilim, balki moslashuvchanlik, ijtimoiy faollik va emotsional barqarorlikni talab qiladi. V.M.Sokolovning fikricha, moslashuv bu – "insonning tashqi sharoitlarga ongli psixik javobi orqali o'z hayotiy holatini muvozanatda ushlab turishidir" [4]. Moslashuv jarayoni o'z ichiga bir nechta bosqichlarni oladi: birinchi bosqichda o'quvchi tashqi muhitni idrok qiladi, ikkinchi bosqichda unga mos ravishda xatti-harakat strategiyasini tanlaydi, va nihoyat, uchinchi bosqichda ichki psixik barqarorlikni tiklaydi. Shu bosqichlarning samarali kechishi ko'p jihatdan maktab ichki iqlimiga va jamoadagi munosabatlarga bog'liq bo'ladi.

Ixtisoslashtirilgan maktablar – bu iste'dodli, yuqori salohiyatli o'quvchilar tanlab olinadigan, murakkab va chuqurlashtirilgan dasturlar asosida ta'lim beriladigan muassasalaridir. Bunday maktablarda raqobatbardosh muhit hukm suradi, bu esa o'quvchilarning psixologik bosim ostida qolishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ixtisoslashtirilgan maktablarda tahsil olayotgan o'quvchilarda ko'proq tashvish (anksiozlik), o'z-o'ziga shubha va kommunikativ qiyinchiliklar kuzatiladi [5]. Ayniqsa, yangi kelgan o'quvchilar sinf jamoasiga kirishishda, o'qituvchi va sinfdoshlar bilan munosabat o'rnatishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu

o'rinda ijtimoiy qo'llab-quvvatlov va madaniy jihatdan tenglikka asoslangan maktab muhiti ularning moslashuvini osonlashtirishi mumkin. Ijобiy sinf iqlimi, o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlar, teng imkoniyatlar bilan ta'minlovchi maktab madaniyati bolaning o'zini qabul qiladigan subyekt sifatida his etishiga olib keladi. Bu esa ularning faolligini, o'quv motivatsiyasini va jamoaga integratsiyalashuvini kuchaytiradi.

Moslashuv jarayonida gender tenglik madaniyatining o'rni alohida e'tiborga loyiq. Afsuski, hozirgacha ayrim maktablarda jinsga asoslangan stereotipik yondashuvlar mavjud bo'lib, ular o'quvchilar faoliyatida, o'z-o'zini baholashida va jamoadagi rolini anglashida sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. "Qiz bola jim bo'lishi kerak", "o'g'il bola rahbar bo'lishi kerak" kabi noto'g'ri ijtimoiy qarashlar, hatto ong osti darajasida, o'quvchilarning o'zini tutishida seziladi. Bu holat esa ularning psixologik moslashuvini buzishi, ijtimoiy qoniqmaslik hissini kuchaytirishi mumkin.

Connell o'zining gender sotsiologiyasiga oid izlanishlarida shunday xulosa qiladi: "Maktabdagi ijtimoiy muhitda gender tenglik tamoyillarining yo'qligi – bu faqat diskriminatsiya emas, balki shaxsiy salohiyatni to'liq namoyon qilish imkoniyatining cheklanishidir" [6]. Shu jihatdan, gender tenglik madaniyatini ta'lim muhitiga integratsiyalash – bu bolalarning o'zini anglashiga, o'z fikrini erkin ifoda etishiga va jamoadagi o'rnini mustahkamlashiga xizmat qiluvchi omilga aylanadi. Gender tenglik prinsiplariga amal qilinadigan maktablarda bolalar ko'proq ishonchli, ochiq va faol bo'lishadi. O'quvchilar o'zlarini nafaqat "qiz" yoki "o'g'il bola" deb emas, balki shaxs sifatida his qilishadi. Bu holat ularning moslashuvini soddalashtiradi, stressni kamaytiradi, psixologik barqarorlikni ta'minlaydi. Shu boisdan, gender madaniyatining shakllanishi – bu shunchaki ijtimoiy talab emas, balki psixologik himoya vositasi sifatida ham talqin qilinishi kerak.

Maktabdagi muhit o'quvchi shaxsining shakllanishida, o'zini anglashida va ijtimoiy-psixologik moslashuvda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, ixtisoslashtirilgan maktablar muhitida bolalar jinsiga qarab emas, balki individual salohiyatiga qarab baholanishi zarur. Genderni nisbatan neytral muhit – bu faqat rasmiy tenglik emas, balki noverbal ishoralar, o'qituvchi nutqi, darsliklardagi matnlar va o'quvchilarga bo'lgan kutilmalar orqali ifodalanadigan madaniy yondashuvdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar va psixologlar tomonidan genderni asoslangan ro'yxat, rollar va stereotiplar joriy etilmasligi o'quvchilar orasidagi ishonch va hamjihatlikni oshiradi [7]. Gender tenglik tamoyillariga amal qilinayotgan muhitda o'quvchilar o'zini erkin tutadi, o'z qiziqishlarini yashirmaydi, sinfda ijtimoiy rol tanlashda do'stlarining yoki o'qituvchining qaramasdan o'zini namoyon eta oladi. Bu esa moslashuvni yengillashtiradi, psixologik stress darajasini pasaytiradi. Maktabda qabul qilingan gender madaniyati bolalar ongida jamiyatning kichik modeli sifatida shakllanadi. Agar bu model adolatli va tenglikka asoslangan bo'lsa, o'quvchi kelajakda ham ijtimoiy faollikni o'zida saqlab qoladi.

Xulosa. Ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchilarning ta'lim muhitiga ijtimoiy-psixologik moslashuvi murakkab, ko'p omilli va o'zaro bog'liq jarayon bo'lib, unda gender tenglik madaniyatining shakllanganlik darajasi muhim o'rin

tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, maktab muhitida mavjud bo'lgan genderga oid stereotipik qarashlar o'quvchilarning o'zini tutishida, sinfga qo'shilishida, o'z fikrini erkin ifoda etishida va psixologik barqarorligida sezilarli darajada to'siq bo'lishi mumkin. Maktabdagi gender neytral muhit, o'qituvchi va ota-onalarning qarashlari, shuningdek, amaliy trening va tashabbuslarning gender madaniyatini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilindi. Xorijiy va milliy tajribalar asosida gender tenglik madaniyatini rivojlantirish orqali ijtimoiy-psixologik moslashuvni yengillashtirish mumkinligi ilmiy asoslandi.

Tizimli yondashuvlar orqali maktabdagi ijtimoiy muhit adolatli, teng huquqli va psixologik xavfsiz maydonga aylanishi mumkin. Shaxsiy kuzatishlar, ilmiy manbalar va empirik dalillar asosida xulosa qilish mumkinki, gender tenglik madaniyatini rivojlantirish nafaqat ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash, balki har bir o'quvchining shaxsiy salohiyatini to'liq namoyon etishiga imkon beradigan muhim pedagogik vazifa sanaladi. Maktab ta'lim muhitining bu yo'nalishda takomillashuvi o'quvchilarning psixologik farovonligi va ijtimoiy faolligini oshiradi, bu esa jamiyatning barqaror rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi.

Adabiyotlar

1. Соколов В.М. Психология адаптации личности. – Москва: «Наука», 2019.
2. Yuldasheva N.X. Ixtisoslashtirilgan maktablarda psixologik moslashuv jarayonlari. – Toshkent: «Fan», 2021.
3. Connell R.W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. – Stanford: Stanford University Press, 2009.
4. Kane M.J. Gender and Education: Theory into Practice. – New York: «Routledge», 2018.
5. UNICEF. Gender Responsive Pedagogy Toolkit for Teachers in Central Asia. – Tashkent: «Regional Office», 2022.
6. OECD. Gender Equality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools. – Paris: «OECD Publishing», 2021.
7. United Nations. Sustainable Development Goals Report. – New York: «UN Publications», 2022.
8. Mahmudova N. Gender madaniyati va ta'lim tizimidagi integratsion yondashuvlar. – Toshkent: «Ma'naviyat», 2023.
9. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son Qonuni.